

Регионалните диспаритети – предпоставка за или проблем при развитието на регионите?

Петя Димитрова*

Регион.

Преди да започнем да говорим за регионалните диспаритети следва да си изясним какво разбираме под понятието „регион“. В зависимост от целта на изследването терминът „регион“ може да бъде използван с различно значение. Може да се приеме, че регионът представлява обособена част от територия, континент или страна, която обхваща специфични характеристики, отличаващи го от останалите региони.

Всъщност използването на понятието „регион“ в научната литература започва с промяна в научното мислене, а именно с появата на регионалната парадигма. Това е периодът на следвоенно възстановяване на страните в Европа, времето на Великата депресия в САЩ и появата на Съветския съюз. Така с настъпилите промени в политически аспект и с промяната във водещата парадигма се стига до промяна и в мащаба на изследваните територии. Водещо място в изследванията на икономогеографите заемат ограничени в пространството места, които са формирани на основата на природни и обществени фактори, а именно „регионите“. Появата на самото понятие „регион“ е предпоставка за възникнали проблеми с неговото правилно дефиниране.

През 1939 г. в своята книга „Природата на географията“ Ричард Хартшорн счита, че основната цел на географията като наука е да изследва пространствата на земната повърхност

според техните причинно-свързани разлики или казано по друг начин ареалните различия на земната повърхност (Хагет, 2001, с. 369). Именно той въвежда „регионът“ като географска единица, която да стане обект на изследванията. Хартшорн представя изследването на територията на база регионалната география, която си взаимодейства със съответната систематична наука и създава специфични региони. Тези региони не са еднакви, като във всеки регион в дадено определено време може да възникне модел на преплетени специфични трендове от систематичните променливи (Стойчев, 2012, с. 25).

Друго виждане относно разделението на регионите представя Питър Хагет в своя научен труд „География: Глобален Синтезис“ (2001, стр. 367). В своето изследване автора прави ясно разграничаване между понятието „area“ („пространство, район, зона, сфера“) и „region“. Докато пространството „area“ се използва, като геометрична част от земното пространство без отражение върху хомогенността и кохезията, то регионът „region“ е пространство, в което отношението характер и ареал произвеждат някаква форма на кохезия/сближаване. Според Хагет регионът се определя от „специфични критерии и е хомогенен или сплотен само във връзка с тези критерии“. Така Хагет класифицира регионите на база един или няколко признака и такива по отношение на съвкупността от човешката окупация на пространството.

По своята същност регионите представляват съществена част от икономическите и административните структури на всяка страна. Според изследването на Przygoda (2004) под понятието регион следва да се разбира „относително хомогенна зона отделена от нейната заобикаляща среда, разграничена от съседните зони чрез нейната природа или придобити характеристики, които са създадени поради забележими, разпознаваеми фактори.

Вишек (1996) дефинира регионът като географски обект, който има характер на пространствена единица със свойства на система, за който е характерно неговата цялост, относителна изолираност и функционална организираност. Нещо повече, регионът се дефинира като динамична пространствена система, за който са характерни специфични

* Петя Димитрова, кандидат докторант, СУ „Св. Климент Охридски“

природни и социално-икономически характеристики, различни от другата площ /area/. Това не е само пространствена, но също икономическа и социална единица.

M a t o u š k o v á (1 9 9 7) п р а в и интердисциплинарен поглед на регионът: тя определя регионът като географски обособена площ, която има общи социално-икономически, етнически, географски, исторически, културни и други характеристики.

В зависимост от необходимостта на изследването може да използваме и различни аспекти за класифициране на регионите – пространствен аспект, демографско-географски аспект, териториално-статистичен аспект, климатичен аспект, значението за туризма, и др.

Регионите са различават основно по нивото на икономическото си развитие, което е следствие от следните фактори: локализацията на предприятията в регионът, тяхната честота, бранч структура, икономическа стабилност, интензивност на интра-регионалните икономически връзки, вид на организационни форми; количествени и качествени характеристики на населението и неговото движение; техническа и социална инфраструктура по отношение на комплексност, качество и количество; наличните природни ресурси и тяхното ниво/степен на използване; пряко и непряко/директно и индиректно/ на националната икономическа политика (Durkova 2012).

В основни линии важен фактор при изучаването на регионите като цяло е транспортният. Чрез него се дава ясна представа за състоянието на региона, како може да се направи прогноза за развитието му. Почти всички теории и изследвания през годините се обосновават на близостта или отдалечеността на даден обект спрямо друг/и. Във връзка с засилване на конкурентоспособността на регионите изучаването на категорията централно място, задължителните „търсене и предлагане”, транспортните разходи, глобализацията, конкурентно предимство, а в следствие засилената регионализация, клъстерирането, R&D сектора и др., продължават да бъдат значими. Във връзка с това и научното познание преминава през различни етапи, характеризиращи се с конкретни научни дискурси в отделни научни парадигми, които са се променяли в дългосрочен

план.

През годините въпроса за организацията на пространството си остава водещ. Така изучаването на пространствената организация е силно застъпено и в развитието на локализационни (щандортни) теории. За един от първите опити в тази насока може да се възприеме години по-късно признатият модел на немския земевладелец Йохан фон Тюнен, който през 1826 г. на база личните си разбирания търси оптимизация на връзката между рентата при земеползването и пространствената организация, възникваща вследствие на разстоянието, съответно транспортните разходи. В следващите години много автори работят върху различни тези за пространствената организация. Част от най-значимите трудове в областта на локализацията в опростена икономическа среда са на учени като Кристалер (1933) върху йерархията на централните места, разпределението на пазарните центрове и пазарните зони на Льош (1954), промените в размерът на представените от Льош шестоъгълници (пазарни зони) в разработките на Уолтър Айзард (1956), гравитационния модел на Стюард (1947) и др. От изследванията на локацията в хетерогенна среда принос имат автори като Вебер (1909), който пръв развива тезата, че ресурсите са по-скоро локализиращи, отколкото повсеместно разпределени. Част от изследванията използват разработената от Уолтър Айзард (1956) заместителна рамка. Важни за анализа са и разходните криви на Смит (1966), които могат да се използват при решаването на редица сложни локализационни ситуации. В метода на Смит се използва техниката изодапан, разработена за първи път от Вебер, при изследването му относно разходите за работна сила върху локализационния подход, който той разработва за минимизиране на транспортните разходи (Стойчев, 2012).

На съвременния етап от развитие на географската наука все по-актуални стават изследванията на регионите в рамката на Новата икономическа география (НИГ), въведена от Пол Кругман през 1991. Много от авторите като Кругман, Фуджита, Мори, Винейбълс, Отавиано, Табучи и др, работещи в рамката на НИГ, разглеждат модели, разработени на база национални региони, междудържавни сравнения, глобализация и др. Може да кажем,

че тя е в основата и на най-модерните концепции за регионално развитие и политика.

Регионални диспаритети.

В последните години терминът „диспаритет“ стана широко употребяван. Преведено от латински „disparitas” означава „разделен”. Поради широката употреба на термина в научната литература и по-конкретно в регионалната политика съществуват и множество дефиниции.

Според една от дефинициите дадена от ОЕСД (2002, 2003) „регионалните (пространствени) диспаритети изразяват обхвата на различието в интензивното проявление на изследваното икономическото явление в регионите на дадената страна. Териториалните диспаритети индикират обхвата на интензивност на дадено икономическо явление, което се различава между регионите в дадена страна“. Тази дефиниция има значително ограничен фокус тъй като се отнася само до територията на конкретна страна.

Друго определение е дадено от Karin Vorauer (2007), а именно: „под регионални диспаритети следва да се разбира отклонението от всякакво концептуално съотносимо разделение на характеристики взети като съпоставими във връзка с различни пространствени показателни нива (регионални граници)“.

Следва да се има предвид, че докато „диспаритет“ може да се тълкува по-широко като различие или неравенство на определени характеристики, процеси и явления, идентифицирането и сравнението, на които може да има психологически, социален, политически и друг смисъл, то „регионални диспаритет“ представлява различие или неравенство в показатели, процеси и явления, разпределени в обособени териториални структури, възникващи най-малко в две отделни единици - региони. Така казано не може да говорим за регионални различия без да имаме поне два региона за сравнение.

Развитието на регионалните диспаритети протича през времето и пространството и то нееднакво. Затова изследването на това явление изисква многоизмерен/ многокритериален анализ, както и систематичен преглед на явлението. Тук освен икономически показатели

се включват и компонентите на социална, териториална, политическа и административна, екологична, инфраструктурна и други сфери. Така се използват предимно количествени методи, на база класифициране на данните получени от различните области за сближаване и сравнение на изследваните в региони. Освен количествените методи се използват и качествени методи на основата на експертен анализ, анализ на определен регионален проблем и др. Важна особеност при изследването на регионалните диспаритети е, че резултатите от изследването се използват при изготвянето на бъдещи политики за управление на регионите. Обикновено тези различия се възприемат като негативна черта на региона и се търси начин за тяхното намаляване. Друга тенденция при изследването на регионалните различия е именно положителния ефект, който оказват върху регионалната конкурентоспособност като основен инструмент за преодоляване на различията в степента на развитие на отделните региони. Това дава нова светлина върху изследването на този феномен като поставя акцент предприемаческата среда в регионите на база именно различията като се търсят ефективни мерки за насърчаване на инвестициите в отделни сектори, в съответствие с предимствата на отделните региони.

Регионалните диспаритети се изследват по две основни причини. Първата причина е да се определят и изследват разликите в обекта, съответно показатели в избраният набор от страни, региони, общини и пр., какво е въздействието на техните промени. С други думи изследването на структурните и поведенчески промени. По този начин се откриват негативните тенденции довели до това отклонение.

Втората причина за изследването им е свързана с разглеждането на различията между субектите, т.е. тяхната уникалност, която ще доведе до засилване на конкурентоспособността на регионите. Този подход изследва положителните тенденции.

Чрез изследването на отрицателните и положителните характеристики на съответните обекти може да се разглеждат като силни и слаби страни за развитието на регионите. Обикновено слабите страни се свързват с нещо, което не му достига на региона – липсващи източници и

възможности как да се използват наличните ресурси, докато силните страни изразяват уникалността на региона, неговите източници и възможности. В този смисъл регионалната политика се стреми да насти различията и в същото време да направи ефективно използването на разнообразния потенциал за развитие на пространството. Така регионите се разглеждат като потенциално еквивалентни, със сходни шансове за развитие съгласно техните размери и условия.

Важно е да се има предвид, че характеристиките, развитието и формите на регионалните различия зависят от изследователските аспекти. Така част от авторите предпочитат да изследват икономическите, социални и териториални различия, докато други автори предпочитат времеви аспект на различията.

Основният въпрос, на който следва да си отговорим при изследването на регионалните различия е дали регионалните системи са склонни към сближаване по еднакви показатели или точно обратното те са склонни към отклонение един от друг. Така много от научните изследвания са повлияни от водещата научна парадигма през конкретния период. Това води до резултати на база политическия опит, който е натрупан към момента, както и отразява основните социални и икономически направления за отминал период.

Регионалните диспаритети могат да бъдат класифицирани като хоризонтални и вертикални. Хоризонталната перспектива се свързва с мястото на тяхното възникване, докато вертикалната с тяхната географска рамка. Хоризонталната перспектива може да бъде материална, както и нематериална. Също така може да се раздели на икономическа, социална и териториална (Kutscherauer, 2010).

Идентифицирането и измерването на регионалните диспаритети е основното условие за вземането на пространствено-ориентирани социално-икономически инструменти чрез които да бъде възможно да се намалят тези различия или да се премахнат.

Един от основните проблеми при оценяването на регионалните неравенства е избора на спектър от индикатори, които да послужат за измерване на различията между отделните региони. Част от използваните индикатори са интегрирани и включват

икономическия потенциал, жизнения стандарт, околната среда и пр., докато други са по-специфични и обхващат икономическия и социален потенциал на изследваните региони. Така на база получените резултати от проведените изследвания на регионалните различия могат да се създадат различни регионални политики. Тези политики имат за цел да влияят върху или да намалят различията между регионите чрез редица инструменти. Част от използваните инструменти са насочени към стимулиране на работната ръка, за разширяване на предприемачеството чрез субсидиране, чрез масово индустриализиране и развитие на секторни политики, чрез предприемане на мерки за дерегулация и децентрализация, инвестиране в развитието на човешките ресурси, насърчаване развитието на иновации и разпространението им, чрез клъстериране, насърчаване развитието на малките и средни предприятия и т.н.

Според Klaassen and Vanhove (1987)¹ структурираните инструменти за регионална политика помагат за регулирането на регионалните различия по няколко начина. Те условно разделят инструментите на седем групи: инфраструктурна помощ (infrastructural aid), финансов стимул (financial stimulus), обезкуражаващи мерки (disincentive measures), децентрализация на държавните институции (decentralization of state institutions), регионално разпределение на публичните инвестиции и търгове (regional allocation of public investments and tenders), агенции за регионално развитие (regional development agencies) и макроикономически инструменти (macroeconomic policy instruments).

Инструментите създадени с цел инфраструктурна помощ са предназначени за регионите, които имат недостатъчна или ниско ниво на изградена инфраструктура. Чрез инструментите за финансов стимул се създават улеснения за субсидиране, данъчни облекчения, по-лесно отпускане на заеми и пр. Мерките, които се предприемат като обезкуражаващи целят да се редуцира прекалената концентрация на икономически и други дейности в дадена територия като пренаселеност и др. Чрез

¹ Kutscherauer, Alois at al. Regional disparities in regional development of the Czech Republic – their occurrence, identification and elimination. Regional disparities. Disparities in country regional development - concept, theory, identification and assessment. Ostrava. 2010.

инструментите за децентрализиране на държавните институции се делегират повече правомощия на отделните региони. Регионалното разпределение на публичните инвестиции и търгове се реализира по няколко начина, сред които са стартирането на публични предприятия, инвестиране на публични средства в научните изследвания и др. Чрез създаването на агенции за регионално развитие се цели подпомагане на регионите при изпълнение на техните дейности. Макроикономическите инструменти се отнасят до държавни субсидии, кредитни линии и трансфери.

В регионалната практика съществуват редица методи за оценка на регионалните диспаритети. Водещи сред тях са метода на сравнение между регионите, метода използващ Географските информационни системи, метод на променливите нива (*variable level*), статистическият метод, използването на Джини коефициент и др. Всеки един от методите се използва в зависимост от целта и обхвата на научното изследване.

Регионалните диспаритети не са задължително недостатък/пречка, а по скоро са задължителни, за да има растеж и развитие в икономиката на страната. Благодарение на предимствата в даден сектор на един регион той печели от износ и обработка на тези блага, като в същото време се специализира. Догонването в развитието на отделните региони следва да се търси на база приложима политика, която не създава напълно еднакви региони, а се прилага за всеки като отделен, частен случай. Това, което е задължително за един регион, не е непременно необходимо да бъде изпълнено при друг и обратното. Пример за това са специализирани земеделски и индустриални центрове и региони. Още 1909 Вебер стига до заключението, че локализацията на природните ресурси не е еднородна по цялата територия, което е предпоставка за локализиране на преработвателни мощности в ограничени територии/локалитети. Така перифразирано за нашите цели може да кажем, че всеки регион се облагодетелства от основни природни ресурси или чувства дефицит на някои, благодарение на което се специализира региона. Така съгласно Закона за сравнителните предимства на Рикардо всяка страна разполага със сравнителни предимства в производството на определени

стоки или изгода да ги търгува за други стоки, за чието производство сравнителни предимства имат други страни (Русев, 2008 г.). Този закон е универсален тъй като отчита балансиращите механизми и равновесните тенденции на свободния пазар. Така той може да бъде приложен и за отделните региони, които следва да търгуват по между си като на преден план са техните предимства (износа), а на заден план удовлетворяване на своите нужди и справяне с недостатъците чрез внос на стоки и услуги от другите региони.

Регионално развитие – Регионална политика.

Според Dr Toni MacCall (2010) „диспабалансите и диспаритетите имат политически последици, които са водени от социални последици на регионален упадък“. Именно, за да бъде преодолян проблема с различията в развитието на регионите се търси правилен механизъм за тяхното управление. Този правилен механизъм се изразява в пакет от стратегически и нормативни документи. Тяхната цел е създаването и прилагането на правилни политики при управлението на регионите. Така регионалната политика може да се приеме като коректор, който има за цел да създаде правила и насоки за подобряване на развитието на отделните региони. Това не включва на всяка цена уеднаквяване на регионите, а по-скоро засилване на тяхното конкурентно предимство на база основните преимущества, с които разполага региона. Това от своя страна е предпоставка да се потвърди за пореден път, че сравнението само по БВП не следва да се използва като основен показател за степента на развитие на региона. В динамичните условия, в които живеем следва да се има предвид, че на заден план остават показателите, които години наред са диктували трендовете в научните изследвания за определяне на жизнения стандарт на населението на дадена територия, докато все по-актуални стават измерването на финансовия, социалния потенциал, екологичният потенциал на територията, екологичният отпечатък, който индустриализирането на региона оставя след себе си, индекса за развитието на човешкия ресурс и др. С годините все по-голямо значение започна да се отделя на човешкия фактор –

потенциала на развитие човешки капитал. По този начин се формират нови методологични инструменти за изучаване на динамиката на естествените системи.

Съществуват различни подходи за регионално развитие. Всеки един от тях ни помага в проучването на определен въпрос, като осигуряват начин, по който да оценим политиките и програмите. Съществено място заемат теоретичните подходи, защото те осигуряват обяснения „как“ и „защо“ определени проблеми на регионалното развитие възникват. Така нашите решения по конкретни проблеми са по-информирани. Сред един от основните въпроси е търсенето на решение на проблема как малките поднационални икономики (регионите на страната) да отговарят на предизвикателството глобализация. Намирането на правилният отговор на въпроса се крие именно в провежданите от правителството политики в тази област.

Регионалното развитие търпи редица промени в обхвата на своето влияние. Към края на 20-ти век то се разглежда от редица дисциплини – политически, социални и икономически. Така фокусът на регионалното развитие се измества към това, което региона може да бъде и как редица фактори – не само икономически – оформят идеята за региона. На по-късен етап в развитието му икономическата география се присъединява към останалите дисциплините и фокусът на регионалното развитие е повече върху пространствената динамика на регионите – като места за живеене, работа и инвестиции.

В по-ново време и с напредване на развитието на дисциплината, с появата на новите теории на регионалното развитие основният акцент се доразвива освен върху човешкия и социален капитал и върху иновациите и пространствената динамика – демографска промяна. Със засилване на глобализационните процеси в световен мащаб се променя и фокусът в изследването на регионалното развитие. То е представено като „...динамичен резултат от сложното взаимодействие между териториално ориентираните рационални мрежи и глобалните продуктови единици в контекста на променящите се регионални управляващи структури“ (Coe et al 2004: 469).

По отношение на развитието на регионите,

всяко правителство предприема конкретни мерки заложи в изготвената регионална политика. Регионалната политика представлява практически инструмент за осигуряване на стабилен икономически растеж в определена територия. Тя е съвкупност от определени решения и различни концепции, обогатени от теоретични модели. Основният обект на решенията изпълнявани чрез средствата на политически и нормативни регулации е за да се въведе промяна в структурата на вече функциониращата социална и икономическа структура както и на пространственият ред на дадената територия. (Streżalski, 2008, p. 78). Регионалната политика за развитие се фокусира върху клъстерите и агломерациите. Това води до дефиниране и на основното предизвикателство пред регионалните учени, а именно да разпознаят проблемите, да ги анализират, да развият подходи, в които да инкорпорират (включват) натрупаното знание и да привеждат резултатите в политически рамки и препоръки в отговор на предизвикателствата и възможностите на регионите, в които живеят и работят. Това само и единствено потвърждава тезата, че при правенето на вземането на решения и прилагането на конкретни политики в областта трябва да се взема предвид и натрупания теоретичния опит през десетилетията. За да имаме един добре работещ механизъм следва да дадем възможност за сътрудничество между научния и експертния капацитет, с които разполага страната.

Използвана литература:

1. Dr Tony McCall, What do we mean by Regional Development?, Institute for Regional Development, Cradle Coast campus University of Tasmania, 2010. <http://inform.regionalaustralia.org.au/process/regional-development-processes/item/what-do-we-mean-by-regional-development-5>
2. Durkova, Katerina. Cabyova, Ludmila. Vicenova, Eva. Regional development in economic core regions. Review of Applied Socio-Economic Research. Volume 4, Issue 2/2012. pp. 87.
3. Haggett, P., Geography: A Global Synthesis. London, 2001.
4. Kutscherauer, Alois at al. Regional disparities in regional development of the Czech Republic – their occurrence, identification and

elimination. Regional disparities. Disparities in country regional development - concept, theory, identification and assessment. Ostrava. 2010.

5. Przygoda, M., New trends in the regional development. 6th International Scientific Conference of Economic and Social Development and 3rd Eastern European ESD Conference: Business Continuity, Vienna 24-25 April, 2014.

6. Rousev, M., "Obshtestvena geografiya", Sofiya. 2008.

7. Stoyanov, P., "Globalalizatshiya i regionalizatshiya", Osnovni problem na geografskoto obrazovanie vuv VUZ (v konteksta na regionalnata politika I regionalното razvitie na Bulgariya), sbornik statii, SA "D. A. Tshenov" – Svishtov, Svishtov, 2001.

8. Stoychev, K., "Lokalizatshionni podkhodi za regionalno razvitie", Sofiya. 2012.

9. Wysocka, Alicja Szajonowska. Theories of regional and local development – abridged review. Bulletin of geography. Socio-economic series. 12/2009. University of Silesia. Poland.